

בא לאפוקי [להוציא] מדברי ר' יוסי במשנתנו, שאמר שאין מתירים כלל בהדיוטות. ומה שאמר ששלשה מפירין את הנדר במקום שאין חכם שיכול להתיר לבדו — לאפוקי [להוציא] מדברי ר' יהודה, דתניא [ששנויה ברייתא]: הפרת נדרים בשלשה, ר' יהודה אומר: רק אם אחד מהם חכם. אבל במקום שאין חכם — שלושה אינם מתירים את הנדר. ועל מה שנאמר ששלושה מתירים את הנדר במקום שאין חכם, ומשמע שחכם מתירו לבדו, שואלים: כגון מאן [מי]? מיהו החכם שיכול להתיר נדר לבדו? אומר רב נחמן: כגון אנא [אני]. וביחס למה ששנינו, ר' יהודה אומר: אחד מהן חכם, שואלים: מכלל זה יש להבין דהנך כל דהו [שאלה, האחרים, הם אנשים כל שהם] ואפילו הדיוטות גמורים? אומר רבינא: כל אחד מהם צריך להיות אדם דמסתברי ליה וסבר [שמסתברים לו את ההלכה והוא מביא] שנינו במשנה, ר' יוסי אומר:

אפילו יש שם עשרים ושלושה, אין הבכור נשחט אלא על פי מומחה. אומר רב חננאל אומר רב: אין הלכה כר' יוסי. ותוהים: פשיטא [פשוט] שכך הוא! הלא כל מקום שנחלקו יחיד ורבים — הלכה כרבים! ומשיבים: מהו דתימא [שתאמר] שר' יוסי יש לו מעמד מיוחד, משום שנמוקו עמו, ואולי הלכה כמותו במקרה זה גם נגד הרבים, על כן קא משמע לן [משמע]

לנון שלא. ואומרים: תפשוט מהא [תפתור משמועה זו] שנאמרה בשם רב, דהך קמייתא [שאותה שמועה ראשונה] שנאמרה לעיל (לז, ב) ספק בשם רב ספק בשם שמואל, ששלושה מתירים את הבכור במקום שאין מומחה, ובניגוד לדעת ר' יוסי — משמיה [משמון] של שמואל איתמר [נאמרה]. דאי משמיה [שאם משמון] של רב נאמרה, תרתי [שתי פעמים] לפסוק הלכה למה לי? משיבים: אין מכאן הוכחה, ואפשר לומר ששתיהן נאמרו בשמו של רב, אלא חדא מכלל דחבירתה איתמר [אחת מכלל חבירתה נאמרה], שמכלל ההלכה שפסק רב שלושה מתירים במקום שאין מומחה, למדו שהוא פוסק שאין הלכה כר' יוסי, וכך אמרו כאן בשמו.

ב משנה השוחט את הבכור, ומכר את בשרו, ונודע שלא הראהו מתחילה לחכם שיתרנו, ומכר להם איפוא דבר האסור בהנאה, שטעון קבורה (ראה לעיל כח, א), ומיקח טעות הוא — מה שאכלו הקונים מבשרו — אכלו, וקנסו את המוכר שיחזיר להם את כל הדמים ששילמו. ומה שלא אכלו —

עיונים
כגון מאן אומר רב נחמן כגון אנא נחלקו הגרסות בענין זה (ראה בתוס' ובגרסות), וגם הדעות להלכה, למה מתייחסים דברי רב נחמן. לפי הרמב"ן (בהלכות נדרים לנדרים כג, א), הכונה היא ל"אחד מהם חכם" שהזכיר ר' יהודה. שבמקום בו אין "חכם" שהוא מומחה שנסמך בסמיכת חכמים, צריך שיהיה אחד מן השלושה חכם כגון רב נחמן, שאף שאינו סמוך, מכל מקום הוא "גמיר וסביר" (בקי בהלכות, ויכול להוציא מסקנות בסברתו). אבל מדברי הרמב"ם נראה כי רב נחמן מסביר שחכם כמותו, שהוא "גמיר וסביר", יכול להתיר נדרים אף לבדו, ואינו צריך להיות סמוך. וכן נראה לכאורה מרש"י (ראה בש"מ השלם). ואף מדיוק לשון ר' חייא בר עמרם נראה כן, שלגבי היתר בכורות נאמר "במקום שאין מומחה", ואילו לגבי התרת נדרים נאמר "במקום שאין חכם", ומשמע שאינו מומחה.

מכלל דהנך כל דהו לפי רש"י יש כאן תמיהה: לשם מה יצטרפו עם החכם שני עמי הארץ שאינם יודעים דבר? אבל בעלי התוס' טענו כי אין כאן תמיהה, אלא שאלה: מה הוא שיעור הידיעות המוגדר שניתן לתת לשנים האחרים, המצטרפים לחכם (שהוא פחות מ"מומחה"), והם אינם בגדר חכם?

נמוקו עמו וכן מצאנו במקום אחר, שפסק רבי כר' יוסי נגד רבים, וכשתמה עליו ר' שמעון בנו, אמר לו רבי: שתוק בני, שתוק, לא ראית את ר' יוסי, שנמוקו עמו (ראה גיטין סז, א). ורש"י מפרש: "נמוקו" — טעמו. שיכול היה לתת טעם לדבריו. ובדומה לכך פירש אחד מן הגאונים כי "נמוקו" מובנו — כתב, שהיה לו סיוע מן הכתוב לכל מה שאמר. ובערוך פירש — שהיתה כל תורתו סדורה בפיו. ואילו רש"י במקום אחר (עירובין נא, א) פירש "נמוקו" כנטיקון: נים — קו, שכל שאמר (נאם) היה מיושר כקו המשקולת.

השוחט את הבכור ונודע שלא הראהו והרי בכור כזה אסור בהנאה, ודינו קבורה. ולא רק אם היה תמים ונשחט, אלא אפילו היה בו מום, כיון שנשחט שלא על פי מומחה — הרי אסור, כדעת ר' מאיר במשנה לעיל כח, א (תו"ש עפ"י הסמי"ע).

מסורת הש"ס

- א. ראה סנהדרין ה, א.
- ב. (הכלל) ברכות ט, א. לז, א. שבת ט, ב, קל, ב. יומא לז, ב. ביצה יא, א. יבמות מ, א. מו, ב. מו, א. כתובות כא, א. ב"ק קב, א. ע"ז ז, א. נדה לב, ב. מט, א. וראה ירושלמי ברכות פ"ו ה"ה. שם עירובין פ"א ה"א. שם ה"ד. שם תענית פ"ב ה"ג. שם יבמות פ"ד ה"א. שם גיטין פ"א ה"ב. תוספתא ברכות פ"ד יב. שם ביצה פ"ב יב. שם עדיות פ"א ד.
- ג. עירובין יד, ב. נא, א. גיטין סז, א. ב"ק כד, א. אדרי"נ פ"ח.
- ד. (הסבר זה) עירובין כ, א. מגילה כט, ב. מנחות מא, א.

גרסות

במקום שאין חכם כגון מאן — כגון אנא קטע זה חסר בכת"מ, וראה תוס'.

במקום שאין חכם בכמה

כת"מ מלים אלה חסרות.

רבי יהודה אומר אחד מהם חכם יש כתי"י משפט זה חסר בו.

דמסתברי ליה וסבר בכת"מ ועוד: **דמסתברי להו וסברי ויש** בכת"מ: **דמסתברי ליה וסבר**.

נמוקו בכת"מ ועוד: ר' יוסי נמוקו.

תפשוט מהא בכת"מ ועוד: **תפשוט מיהא**.

ונודע במשניות ועוד: **ומכרו ונודע**.

הדמים במשניות ועוד: **את הדמים**.

ויחזיר במשניות ועוד: **והוא יחזיר להם**.

לשוך

נימוקו

הרבה טרחו למצוא מקור למלה זו. ויש שרצו להסבירה כקיצור (בהבלעת האות ע') מלשון עומק, כאילו היה בסיס המלה "עמקומו".

רוב חכמי הלשון סבורים כי מקורה של המלה הוא ביוונית νομικός (נומיקוס) במשמעות חכם, מלומד בחוק (ומשמע גם בכמה כתבים ביוונית כותאר לחכמי ישראל). ולפי זה תהא המשמעות: שההלכה עימו, שטעמי תורה עימו.

משנה השוחט את הבכור

ומכר מזכרו. ונודע שלא הראהו — לחכם. מה שאכלו הלוקחים, אכלו. ויחזיר להם הדמים — משום קנס, דאיכור ספק הו.

תוספות

מפירין את הנדר — לישנא דקרא נקט, אבל גבי חכם שייך לשון התרה. וכן ב"המוכר את הספינה" (בבא בתרא עד, א) גבי בת קול, דקאמר: "ועכשיו שנשבעתי מי מפר ליי".

רבי יהודה אומר אחד מהם חכם מכלל דהנך כל דהו אמר רבינא דמסתברי להו וסברי — כך כתוב ברוב הספרים. ויש ספרים דגרסי: "כגון מאן? אמר רב נחמן: כגון אנא". משמע מתוך לשון הקונטרס שכך גריס. וקשה: היכי פריך עלה "מכלל דהנך כל דהו"? אימא: לא, אלא שפחותים מדרב נחמן! ואם תאמר: לאידך גירסא נמי, מנא ליה "כל דהו"? דלמא, מכלל דהנך פחותים ממומחה, אבל כל דהו לא! ויש לומר: דפשיטא ליה דחכם דרבי יהודה לאו כחכם דלעיל, דאיירי במומחה. דאפילו רבי יהודה מודה דיחיד מומחה מתיר את הנדר. וכאן דלא איירי במומחה — מה שיעור נותן לרבי יהודה לא איירי במומחה, דלמא רבי חייא בר אבא מודה דבעינן אחד מהם כחכם דרבי יהודה! ודוחק לומר ד"שלשה מפירין את הנדר" משמע ליה שלשתן שוין.

ויחזיר להם הדמים כלומר, למרות שמיקח טעות הוא, ונמצא לפי זה שאכלו משלו, והם צריכים לשלם לו על מה שנדחו, מכל מקום צריך להחזיר להם את כל הדמים כאילו לא אכלו דבר. ורש"י כתב כי הוא משום קנס, על שהאכילם איסור (לפי גרסת ש"מ). ויש שהבינו כי לפי זה, אין הדברים אמורים אלא כשעשה כן בכונה, אבל אם היה שוגג — אין מקום לקנסו (נמוקי יוסף ב"ב מו, ב מדפי הרי"ף). אבל יש שפירש (ואף הסביר את דברי רש"י לדרך זו) כי עיקר הטעם אינו משם קנס. אלא, כמבואר בברייתא שבגמרא, שמפני שנפשו של אדם קצה באכילת איסור — אין אכילת הקונים נחשבת הנאה, ואינם צריכים לשלם לו על כך. ואף שחיסרו ממנו — אין מקום לחייבם כדון מויק, משום שהיו אנוסים (מחנה אפרים הלכות נזקי ממון סימן ט. וראה אריכות גדולה במהר"ט אלגאזי, ולהלן).

אורה ההלכה

שלושה מפירין את הנדר במקום שאין חכם מי שנדר והתחרט — ילך אצל חכם מומחה, שהוא "גמיר וסביר" (שיודע במסורת מרבותיו, ויודע בסברות מעצמו. ט"ז). כרב נחמן. ואם אין יחיד מומחה — ילך אצל שלושה הדיוטות ויתירו לו. כדברי רב חייא בר עמרם, ושלושה אלו צריך שיבינו מה שמלמדים אותם. וכהסברו של רבינא לדברי ר' יהודה, שבזה לא נחלקו עליו חכמים. וכן צריך שיהיו יודעים לפתוח לו פתח בנדרו (עפ"י ירושלמי). ועכשיו אין מומחה שיהא ראוי להתיר ביחיד, ואין מתירים אלא בשלושה (וראה בפת"ש). (רמב"ם ספר הפלאה הלכות נדרים פ"ד ה"ה. שו"ע יו"ד רכח, א).

השוחט את הבכור ונודע שלא הראהו השוחט את הבכור שלא על פי מומחה, ומכרו ואכלוהו — מחזיר להם הדמים (אפילו אם נתברר שיש בו מום. סמ"ע וט"ז). לא אכלוהו — ייקבר, ויחזיר להם את הדמים. כמשנה. (רמב"ם ספר קרבנות הלכות בכורות פ"ג ה"ט. שו"ע יו"ד ש, ב. שם חו"מ רלד, א).

הבשר יקבר – זכור חס אסור בהנאה. מכרוהו – הלוקמים לגוים, הואיל ולא גרס להו איסורא – ישלמו לו דמי גזר טריפה זול, והוא יחזיר להם המותר.

גמרא קצה = מואסת, כמו "ואקוץ צס" (ויקרא כ). יחזיר להם כל הדמים – דכל מה

שאכלו אינו נהנה להם משעה שנודע להם. ינכה – והוא יטול קצת? צתמיה. ולימא ליה – ישראל לכהן שמכר: מה אפסדתך? הלא אם היה הנשר ציך היה טעון קבורה, שהרי חס שחטמו! כגון דובין ליה – כהן השוחט, מקום המוס לישראל. דאמר ליה – כהן: אם היה צדי, הוה מחויב ליה כמו שהוא שחוט. כרבי יהודה – דאמרין צפרק "עד כמה" (בכורות כח,א): השוחט את הזכור ואחר כך הראה את מומו, רבי יהודה מתייר. טבליים – אמאי יטול קצת? לימא ליה מוכר ללווקא: אי לאו דאכלתנהו, הוה מתקננא להו! יין נסך – אמאי יטול קצת? [ומשני]: כגון ללא זין ליה יין נסך גופיה, אלא עירבו עם יין כשר, ומכין. לימא ליה: אי הדמיא ניהלי, הוה מוציננא ליה לגויים חוץ מדמי יין נסך שבו.

הדרן עלך כל פסולי המוקדשין

תוספות

ויין נסך – אף על גב דפרק שלישי דהוריות (יא,א) קאמר דסתמו הוה אפיקורוס ביין נסך כמו בנבילות, מכל מקום לא חשיב נפש קצה בו. ועוד, דהכא מסקינן על ידי תערוכות. הדרן עלך פסולי המוקדשין

אומר: ימכר כולו לגוים חוץ מדמי יין נסך שבו. הדרן עלך כל פסולי המוקדשין

הבשר יקבר, ויחזיר את כל הדמים לקונים. וכן השוחט את הפרה ומכרה, ונודע שהיא טרפה, ואסורה באכילה – מה שאכלו אכלו, והוא יחזיר להם את הדמים. ומה שלא אכלו – הם יחזירו לו את הבשר, ואם ירצה ימכרו לגוי או יתנו לכלב, והוא יחזיר להם את הדמים. מכרוהו הקונים את בשר הטרפה לגוים, או הטילוהו לכלבים – ישלמו לזה שמכר להם דמי טרפה, שמחירה זול, והוא יחזיר להם את שאר הכסף שקיבל מהם.

ג גמרא תנו רבנן [שנו חכמים]: המוכר

בשר לחבירו ונמצא שהוא בשר בכור שלא התיר חכם לשוחטו, או שמכר לו פירות ונמצא שהיו טבליים, פירות שאינם מעושרים, או שמכר לו יין ונמצא יין נסך – מה שאכלו הקונים אכלו, ויחזיר להם את כל הדמים. ר' שמעון בן אלעזר אומר: אם מכר להם דברים שהנפש קצה (מואסת) בהן – יחזיר להן את כל הדמים, שאין להם הנאה במה שאכלו. ואם מכר להם דברים שאין הנפש קצה בהם – לא יחזיר להם את כל הדמים ששילמו, אלא ינכה להם את הדמים של מה שאכלו, שהרי נהנו. ואלו הן דברים שהנפש קצה בהן: נבילות וטריפות שקצים ורמשים. ואלו הן דברים שאין הנפש קצה בהן: בכורות שלא הותרו, טבליים ויין נסך. ושואלים: לשיטת ר' שמעון בן אלעזר, בכור מדוע מנכה לקונה את הדמים על מה שאכל? ולימא ליה [ושואמר לו] הקונה: מאי אפסדתך [מה הפסדתי לך]? הלא אף אתה לא היית רשאי ליהנות ממנו! ומשיבים: לא צריכא [נצרכה] הלכה זו, אלא כגון דובין ליה ממקום מומא [שמכר לו חתיכה

ממקום שהיה בו המום]. שהרי היה בכור זה מום, אלא שלא הראהו לחכם. דאמר ליה [שואמר לו] המוכר: אי לאו דאכלת הוה מחויבנא ליה [אם לא שאכלת כבר את הבשר הייתי מראה אותך לחכם, והיה רואה שיש בו מום, ושירי ניהליה [ומתיר לך] לאוכלו. ומעירים: והוא כדעת ר' יהודה [לעיל כח,א], שאפשר להחזיר את בכור בעל מום גם לאחר שנשחט. וכן לגבי טבליים, יכול המוכר לטעון: אם לא היית אוכל אותם, הוה מתקיננא להו ואכלנא להו [הייתי מתקן אותם. מפריש מהם תרומות ומעשרות, ואוכל אותם]. וכיוצא בזה לגבי יין נסך – אין מדובר שמכר לו יין נסך לבדו, אלא שמכר לו יין שנאסר על ידי תערוכת יין נסך. ואם לא היה שותה אותו הקונה, היתה לו תקנה ליהנות ממנו, כדברי רבן שמעון בן גמליאל, דתנן [משנינו במשנה]: יין נסך שנפל לבור – כולו אסור בהנאה, רבן שמעון בן גמליאל אומר: ימכר היין שבכור כולו לגוים, חוץ מדמי יין נסך שבו.

מסורת הש"ס
ה. (בשינוי) תוספתא מעשר שני פי"ג יב. וראה ירושלמי תרומות פ"ו ה"ב.
ו. ראה משנה בכורות כח,ב.
ז. משנה ע"ז עד,א. שם ע"ב. ירושלמי ערלה פי"ג ה"א. שם ע"ז פ"ב ה"ג. שם פ"ה ה"יג.

גרסות
ישלמו במשניות ועוד: ישלמו לו.
דמי טרפה במשניות: דמי הטרפה.
בכור ולימא בשי"מ ובבי"ח: בכור ינכה ולימא ויש בכת"י: בכור ינכה לו מן הדמים ולימא.
ממקום מומא בכמה כתי"י: במקום מומא ובכתי"י: מקום מומא.
מחויבנא ליה יש בכת"י: מחויבנא ליה.
יין נסך שבו בכת"י: יין נסך.

עיונים

מכרוהו לגוים או הטילוהו לכלבים. דין זה, אף שנאמר לכאורה לגבי טריפה, נוגע גם לבשר בכור (תוי"ט, עיי"ש). וטעמו של דבר, שהואיל ולא אכלו איסור – לא קנסו את המוכר להחזיר להם את כל הדמים, אלא רק מה שהפסידו בגללו (רש"י). והוא ההפך שבין המחיר ששילמו לו לבין דמי טריפה, שהיא נמכרת בזול, שהרי אינה ראויה לאכילה לישראל. ובתוי"ט כתב כי הואיל ואין כאן אלא פיצוי על ההפסד, הרי אם מכרוהו לגוי ביוקר, ולא הפסידו – אינו צריך לשלם להם. ורבינו גרשום פירש שלא כרש"י, כי מדובר כאן כשעדיין לא שילמו לו את דמי הבשר. ומכל מקום, גם אם הם מכרו ביוקר ולא הפסידו דבר, אינו יכול לדרוש מהם יותר ממחיר טריפה, שהרי מכר להם טריפה מדעתו.

דברים שהנפש קצה בהן יחזיר להן את הדמים לדעת חכמים, שאינם מבחינים בין דבר שהנפש קצה בו לבין דבר שאין הנפש קצה בו, יש לומר שמן הדין באמת אינו צריך להחזיר להם דמים על מה שאכלו, אלא קנס הוא, כדברי משנתנו (לפי פירוש רש"י). ואילו ר' שמעון בן אלעזר סבור כי אין קנסים כלל את המוכר איסורים לחבירו. ומה שצריך להחזיר את הדמים, הרי זה משום שהלה לא נהנה כלל ממה שמכר לו. ובמחנה אפרים (שם) הסביר כי מדברי הירושלמי (תרומות פ"ו ה"ב) נראה להיפך, שלדעת הכל אין מדובר על קנס. אלא, לדעת חכמים כל דבר איסור הנפש קצה בו, ומשום כך צריך להחזיר להם את הדמים. ואילו רבי שמעון בן אלעזר מחלק בין איסורים שונים, שדברים שאיסורם מחמת שהם פחותים, כגון נבילות וטריפות – הנפש קצה בהם, ודברים שאיסורם מחמת קדושתם, והאוכל הוא הפוגם בהם – לא שייך לומר שנפשו קצה בהם (ראשית בכורים).

דברים שהנפש קצה בהם נבילות וטריפות כתבו בתוס' חיצוניות שאין מדובר בנבילות וטריפות על פי הדין בלבד, כגון נבילה – שלא נשחטה כראוי, או טריפה –

שנמצא בה אחד מסימני הטרפה שמונו חכמים. שהרי אין הנפש קצה בהם יותר מבכל איסור אחר. אלא נבילה האמורה כאן היא בהמה שמתה בעצמה, וכן טריפה – כשנטרפה על ידי בעל חיים, והיא פצועה, ואנשים נרתעים מלאוכלה. וכיוצא בזה יין נסך – לא סתם יינם, אלא שנתנסך לעבודה זרה, שנפשו של יהודי קצה בו (וראה לעיל).

אורה ההלכה

השוחט את הפרה ומכרה ונודע שהיא טרפה השוחט פרה ומכרה, ונודע שהיא טריפה; מה שאכלו – אכלו, ויחזיר להם את הדמים, ומה שלא אכלו – יחזירו לו הקונים את הבשר, והוא יחזיר להם את הדמים. וכן הדין בכל המוכר דבר שאיסור אכילתו מן התורה. כמשנה. (רמב"ם ספר קנין הלכות מכירה פט"ז הי"ב והי"ד. שו"ע יו"ד קיט, יג. שם ח"מ רלד, ב).

מכרוהו לגוים או הטילוהו לכלבים מכרו הלוקחים בשר זה של טריפה לגוים, או שהאכילוהו לכלבים, יחשבו עם הטבח את דמי הטרפה, ויחזיר להם הטבח את המותר. כמשנה. (רמב"ם שם הי"ג. שו"ע שם).

הוה מחויבנא ליה ושירי ניהליה השוחט את הבכור שלא על פי חכם, אפילו הראהו לחכם אחר כך ומצא בו מום – אסור. כר' מאיר החולק על ר' יהודה במשנה לעיל

יין נסך שנפל לבור יין שננתסך לעבודה זרה שנתערב ביין של היתר – אסור בהנאה בכל שהוא, ואין לו תקנה. אבל סתם יינם שנתערב ביין היתר – מוכר הכל לגוי, ולוקח דמי היין האסור ומשליך לים המלח, ושאר הכסף מותר בהנאה. כהכרעת רב נחמן במסכת ע"ז עד,א. (רמב"ם ספר קדושה הלכות מאכלות אסורות פט"ז הכ"ח. שו"ע יו"ד קלד, א).

משנה על אלו מומיץ. החסחוס – תנוך האון שקרין *טנדיין. אבל לא מן העור – דהדר צריף, ולא הוי מומא. והאי עור היינו אליה רכה של און. פגימה – אינה נלא חסרון. אכל סדק משמע נמי נלא חסרון. נפרכת – כשממששין זה.

גמרא ואמאי פסח ועור כתיב ומידי אחרינא לא. דכתיב: "וכי יהיה בו מוס פסח ועור", וסמיך ליה: "נשעריך מאללנו", דהיינו נלא הקרנה. ומשני: כתיב נמי כי יהיה בו מוס – דמשמע נמי מומיץ אחריני. ובטל נמי ממלאכתו – כגון פסח – נטל מהילוך, ועור – נטל מראייה. אלמה תנן נפגמה אנו – הוי מוס? הא אינה נטילה משמיעה! ריבויא היא – דכתיב: "כל". ולא דרשין ליה ככלל ופרט. אי הכי – שרעיה לא, וריבויא הוא, מומיץ שפסח נשמוט נמי עליהו. חוטיץ = ***ינצ"ש. חיצונות – שצאלמע הפה. שנפגמו – שחסרו מעט. שנגממו – שנחתכו נסכין ברוחבו, ולא חסרו אלל כעין סדק. הפנימיות – ***מונשליך"ש.

תוספות

מן החסחוס – לשון תנוך הוא, כמו "ראשי כנפים והחסחין" בפרק "כיצד צולין" (פסחים פד, א). ו"בדל האוון" מתרגם: חסחוס דאודנא (עמוס ג).

מה הפרט מפורש מומיץ שבגלוי ואינין חוזרין – כהאי גוונא דרשינן בפרק קמא דקדושין (כד, ב) גבי שן ועין. ואם תאמר: ומאי טעמא לא הוי הכא מומא כשנפלה שינו, כיון דחשיב מוס שבגלוי ואינו חוזר? דלקמן בפרק "מומיץ אלו" (מד, א) לא פסלינן ניטלו שינו גבי אדם אלא משום מראית

העין, דאינו שוה בזרעו של אהרן – מכלל דבהמה כשר. ואפילו גבי אדם לא מיפסל בשן אחד. ודוקא בחוטיץ החיצונות שנפגמו ושנגממו ובפנימיות שנעקרו, ינציב"ש בלעז כדפירש בקונטרס, קאמר בסמוך גבי בהמה דהוי מוס, אבל ניטלו שינים לא; ויש לומר: דשאני גבי עבד, דגלי קרא. אבל הכא, שכן דרך שהשינים נופלות מחמת זקנה – לא הוי כעין פסח ועור. ומיהו, צריך טעם אחר, דהכי נמי עינינו מחמת זקנה. ואם תאמר: מאי שנא דהכהו על אנו וחרשו חשיב מוס התם, ועבד יוצא לחירות, דהוי מוס שבגלוי ואינו חוזר. ולקמן בפרק "אלו מומיץ" (מה, ב) תנן: חרש שוטה (וקטן) פסולין באדם וכשרין בהמה. באדם לא מיפסלי אלא משום דאינו שוה בזרעו של אהרן, כדמפרש לקמן בין חרש בידי אדם לחרש בידי שמים! ויש לומר: דגבי עבד גלי רחמנא דבדבר קל חשיב מוס לצאת בו לחירות, שמשחרר בשינו.

ברשימת המומים ששוחטים עליהם: חוטיץ (חניכיים) החיצונות שנפגמו

משנה על אלו מומיץ שוחטין את הבכור (בכור הבהמה הטהורה) מחוץ למקדש? ותחילה מביאים את רשימת המומים שבאון: נפגמה (חסרה מעט) אנו מן החסחוס, מן החלק הקשה יותר של האוון, אבל לא אם נפגמה מן העור בלבד. וכן נסדקה האוון, אף על פי שלא חסרה.

וכן אם ניקבה האוון, וגודל הנקב הוא לפחות מלא כרשינה (מין קיטנית), או שיבשה האוון. איזהו יבשה, שאמרו חכמים שהוא מוס? כל שתנקב ואינה מוציאה טיפת דם. ר' יוסי בן המשולם אומר: יבשה היא זו שתאה נפרכת (מתפוררת) כשממששים בה.

ב גמרא על רשימת המומים שבמשנה זו ובמשניות שלאחריה, שואלים: אמאי [מדדנן] מותר לשחוט בגללם את הבכור ולאכול? הלא רק פסח ועור כתיב [נאמר] בענין זה – "וכי יהיה בו מוס פסח או עור כל מוס רע או עור כל מוס רע לא תזבחנו לה' אלהיך. בשעריך תאכלנו" וכו' (דברים טו, כא – כב)!

ומשיבים: כתיב נמי [נאמר גם כן] מתחילה "כי יהיה בו מוס" (שם), ומשמע – גם מומים אחרים. ומקשים: ואימא [ואמור] ונדרוש כך את הכתוב: "כי יהיה בו מוס" – הרי זה כלל, "פסח או עור" – פרט, והרי לפי כללי מדרש ההלכה, כלל ופרט – אין בכלל אלא מה שבפרט; פסח ועור – אין [כך]. מידי אחרינא [דבר אחר] – לא! ומשיבים: מה שנאמר בהמשך "כל מוס רע" הרי בזה חזר וכלל, ונמצא שיש שם כלל ופרט וכלל (מוס, פיסח ועיור, מוס), ולפי כללי מדרש ההלכה – אי אתה דן מן הכללים אלא לדבר שהוא כעין הפרט; מה הפרט מפורש פיסח ועיור – הם מומיץ שבגלוי, ואינין חוזרין, אינם מתרפאים, אף כל שאר המומים – מומיץ שבגלוי ואינין חוזרין. ומקשים, ואימא [ואמור] כך: מה הפרט מפורש, פיסח ועיור – הם מומיץ שבגלוי, ובטל מומיץ שבגלוי, ומום זה אינו חוזר (מתרפא), אף כל שאר המומים – מומיץ שבגלוי, ובטל ממלאכתו, ואינו חוזר. אבל מוס שאין בו הגדרות אלו – אין שוחטים בגללו את הבכור! אלמה תנן [ומפני מה שנינו] במשנה: נפגמה אנו מן החסחוס ולא מן העור? והרי אין זה מבטל אותו מעבודה! ומשיבים: מה שנאמר בפסוק זה "כל מוס רע", לשון ריבויא [ריבוי] הוא, לרבות כל מוס, גם כשאינו כעין הפרט המפורש. ומקשים: אי הכי [אם כך], שיש פה ריבוי כולל, מומיץ שבסתר, שאינם גלויים, נמי [גם כן] ייחשבו כמומים לענין זה! אלמה תנן [ומפני מה שנינו] ונחסרו, ושנגממו (שיש בהן חתכים), והחניכיים הפנימיות שנעקרו לגמרי;

וכלל" מרחיב את הפרט לדברים שהם דומים לו במדה מרובה, תוך כדי הגדרות מדוייקות של מספר צדדי הדמיון הנדרשים, ושל המאפיינים של צדדי הדמיון (האם הוא דמיון חשוך, עקרוני, או צדדי. ראה בתוס' חולין טו, א ובגיתות מפורט בספר מדות אהרן פ"ז חלק ג). ואילו בדרך לימוד של "ריבוי ומיעוט", עיקרו של הלימוד אינו בנוי על ההגדרות והמאפיינים של הפרט והכלל, אלא על עצם הריבוי והמיעוט שבכתוב, שהריבוי מרבה כל דבר, והמיעוט ממעט כל דבר. ומשום כך, הריבוי "כל" שאחר המיעוט "פסח או עור" מרבה כל מוס, גם אם אינו מתאים למאפיינים של הפרטים המפורשים, חוץ מסוג מום אחד שנתמעט על ידי הפרט (ראה צאן קדשים). ו"נגממו" מובנו שנעשה בהן חתך לעומק, שאין בו חסרון ממש. אבל יש שמפרשים כי חוטיץ הן השינים, ו"נגממו" מובנו שנשברו, אבל השורשים קיימים (רבינו גרשום לעיל לד, ב). ואילו הרמב"ם (בפירוש המשנה להלן) מפרש כי "חוטיץ" מעין שתי לשונות בשר קטנות שבעומק החיך, קרוב לפי הלוע, שיש בהם חיצוניות שהן גלויות יותר, ופנימיות המכסות את פיה הקנה. ו"נגממו" מובנו שהצטמקו.

אורה ההלכה

על אלו מומיץ וכו' נפגמה אנו מן החסחוס מומים אלו באון פוסלים את את הבהמה להקרבה, ושוחטים עליהם את הבכור: א. מי שנפגם סחוס אנו כדי שתחגור הצפורן בפגם. אבל ניקב או נסדק העור הסמוך לסחוס האון – אין זה מוס. ב. מי שניקב סחוס אנו ככרשינה, בין אם הנקב עגול ככרשינה, בין אם הוא ארוך ומצטרף לשעור זה. ג. מי שיבשה אנו עד כדי שתניקב ולא תוציא דם. כמשנה וכגמרא להלן. ומומיץ אלו שהם מובהקים, שוחטים עליהם את הבכור אפילו בזמן הזה שאין לנו מומחה, על פי שלושה בני הנכנסת (ראה לעיל לו, ב). (רמב"ם ספר עבודה הלכות ביאת מקדש פ"ז ד"ב וה"ג. שו"ע יו"ד שט, ב).
החוטיץ החיצונות שנפגמו חטים החיצוניות בבהמה שניקבו או שנפגמו, אף על פי שנשאר מקצתם, או שנגממו – הרי זה מוס. וכן אם נעקרו חטים הפנימיות, שהרי בעת שפותחת פיה וצוחת הם נראים חסרים. כמשנה להלן ט, א. (רמב"ם ספר עבודה הלכות איסורי מובה פ"ב ה"ג).

מסורת הש"ס
א. חולין מו, א (בשינוי). תוספתא בבורות פ"ד א. וראה בבורות לו, ב.
ב. ראה ספרי ומדרש תנאים דברים טו, כא. ילק"ש תורה תתקא.
ג. משנה בבורות ט, א. שם לה, א.

גרסות

החסחוס במשניות ועוד: **הסחוס**.
העור במשניות ועוד ובש"ס: **מן העור**.
ניקבה מלא כרשינה בכתי"מ: **ניקבה חצי כרשינה**.
איזהו יבשה במשניות ועוד: **איזהו יבשה**.
נפרכת במקורות ובמקבילה: **נפרכת בצמור**.
כתיב נמי בכתי"מ: **כתיב**.
ובטלו ובש"ס בכתי"מ בש"מ ועוד: **ובטלו ובטל**.
החסחוס בכתי"מ ועוד: **הסחוס**.
ולא מן העור בש"מ ובכ"ח: **אבל לא מן העור**.
חוטיץ בכתי"מ: **חוטיץ** ויש בכתי"מ: **חיטין** ויש: **חיטיו**.

לשון

חסחוס חסחוס, או בצורה המקובלת בימינו סחוס, מציין בלשון המשנה את החלקים בגוף בעל החיים שאינם רכים בכשר או עור, אלא מעין עצם רכה. בהגדרות המדעיו של ימינו הוא מתואר כרקמת חיבור צפופה המצויה בשלשה אופנים שונים: סחוס זגוגי – כגון זה המרכיב את הקנה, סחוס סיבי – הנמצא בגידים, וסחוס אלסטי – ממנו בנויה האוון החיצונה, ועלו מדובר כאן.
נגממו פועל זה משמש בלשון חכמים במשמעות: חיתוך, בדרך כלל – חיתוך החלק העליון של דבר, וקרוב לו גם פועל במשמעות זהה בארמית. וראה גם בעיונים.

העולם

כרשינה

הכרשינה, הקרויה בימינו בקצת הכרשינה (Vicia ervilia) היא צמח חד שנתי ממשפחת הקטניות, גובהו 50–10 ס"מ. זרעי הכרשינה הם חומים, כדוריים או מצולעיים וקוטרים 3.5–5.5 מ"מ. לזרעי הכרשינה, כלשאר מיני הקטניות, ערך תזונתי גבוה, ומזון זה מתעכל בנקל אצל הבהמות. אף שבדרך כלל משמשת הכרשינה למאכל בהמה, ניתנים הזרעים גם למאכל אדם, והיו אוכלים אותם בשעת הדחק, למשל בשנות רעב.

***טנדיין** צ"ל: טינוריים, מן הצרפתית העתיקה tenrum – סחוס.
***ינציב"ש** מן הצרפתית העתיקה jencives – חניכיים.
***מונשליך"ש** צ"ל: משליך"ש, מן הצרפתית העתיקה meselers – טוחנות.

במילת = אליה. היאך הוא עושה בעל מום – נימוח. הא דלא אין רועין אלא נגוזה של און, שהוא סחוס. ומכל מקום קשיא, דקמי הכא דמן הריעה נעשה בעל מום, וקאמר רבי יוסי רבי יהודה דלעיה יונה נמחה, דלא הוה עבד? כאן לשחוט שפוקליס אהו ליקרב על גבי מזבח, ואין מכשירין אהו לישחט, כדמין: אלו שאין שומטין עיניהן לא נמקדש ולא נמיינה כו'. הינדא – גלשון זה היו מכירין. ובלשון לנו *וי"א. כרשינה – העומד ענק בדוחק, ואף על פי שאינה נכנסת (עמו) ויואלת זו, הוה מוס. או דלמא לא הוה מוס עד שהיה נקב רחב שכרשינה מהא נכנסת ויואלת זו. כיוצא בה שמעתי – מסיפא נפקא לן, דקאמר: מקדש ומיסומו שנינו, שהיינו נכנסים ויואל. השררה והגולגולת – שלמין מומאין נאהל, ושאר עצמות אין מומאין נאהל. וממה יחסרו ולא יעמא? הכי גרסינן: ויתב רב הסדא וקמיבעיא ליה. ואיתמר רב ספרא אמר שמעתי אמר ליה – רב תחליפא לרב ספרא דהכי ארמייה שמואל וסימנין – שלא טענה מי אמר שמעתי ומי ממינחא – מי רבי יהודה בר שמואל? דלשכחן מקומות הרבה בתלמוד דליירי רב שמואל בר יודא ממינחא; מי רב שמואל בר יודא? נמסכת עבודה זרה, רפואת ד"און מעמידין (כתב). ואמר ליה – רב ספרא לרב תחליפא. אם כן – דעת ה"ל ככלל אמר, עשית בית שמאי וזית ה"ל אחד. מאור – חלון שלא נעשה צדי אדם, שפול הכותל מפלו מעט צין בית לבית. שיעורו – להביא טומאה מימי זה לצד ה"ל ככלל אמר, גלוי מהכי לא חשיב בן אבטיה – שס האש בעל גש. וישנו – לאומו אגרוף. של לשכה – שמונת נשלה, לקדום את הארץ לנזק הביא. כפונדיון האיטלקי וכסלע נירונית – כולמה, לזה ולזה דומה. וישנו – לאומו סלע ולאומו פונדיון.

הוספות

כאן לשחוט כאן לפסול – מדפסול כהן משמע דהוי מום דאורייתא. ושם הוא דאין שוחטין – משום דאין ניכר יפה, וגורין אטו מומין שבסתר. אי נמי, האי מדפסיל כהן – משום דאינו שוח בורעו של אהרן. אי נמי, מום עובד הוא, ובעיניו שלא יפסל אפילו לפי שעה, משום דכתיב "ושב אל משפחתו", דדרשינן בקדושין (שם) – למותר שבמשפחתו.

כדי שינטל מן החי ימות – ובכמלא מקדח וימות לבית שמאי, כדאמר ברק קמא דעירובין (ז, א). וכן לטרה, ומשמע דאתרייהו קאי, אשדרה ואגולגולת. אלא בית הלל אתו למימר דשיעורו כמלא מקדח הוי טפי מכדי שינטל מן החי וימות לדידהו. ורבינו תם נמי, דמפרש דלא קאי "וכן לטרה" אגולגולת, מדלא פריך בריש "אלו טריפות" (חולין מב, ב). והאיכא כמה חסרון בגולגולת, כדפריך מחסרון בשחור, משום דנקיבת הקרום הוי טריפה בלא חסרון. והא דפריך בעירובין (ז, א), שדרה וגולגולת תרי חומרי דסתרי אהדי – משום דהוה פליגי גבי טריפות דאדם, דאית ליה מולא ואית ליה טפי חיות, ולא מיטרף בנקיבת קרום בלא חסרון עמו. מכל מקום לפירושו נמי צריך לומר כן כמו שפירשנו, דבשיעורא דבית שמאי (בבית שמאי), כמו לבית הלל בשיעורא דידהו. ומיהו, מה שמדקדק רבינו תם מדלא פריך בריש "אלו טריפות" (חולין מב, ב) מחסרון דגולגולת – לאו פירא הוא. דמצנין למימר דטריפות של חסרון לא הוי אלא משום דסופו של קרום לינקב, כמו ריאה דדמיה לזיותא ולכוחאל (שם ז, ב). ועוד קשה, לפי דפריך ביה דאדם לטרופת דבהמות, דברישי "אלו טריפות" (שם ז, א) מדמי להו, רבינו תם לפרש דלא מטעם מולא חשיב טריפה בבמה טפי מאדם. אלא כגון דניקב קרום של מוח העליון ולא התחתון, ובבהמה קרום התחתון רך ואין גנין על המוח, דבדב שמוס עובד ובה –

כשהן רועצין את אהו של העבד – אין רועצין אלא במילת, בחלק הרך, התחתון של האוזן. והכמים אומרים: אין לומר כן, שהרי מקובל בידינו שאין עבד עברי כהן נרצע, מפני שהוא נעשה בכך בעל מום, ונפסל לעבודת המקדש. ואם תאמר במילת היו רועצין, היאך עבד כהן נעשה בעל מום ברציעה? והרי נקב בחלק זה של האוזן חוזר ונרפא! הא [הרי] למדת מכאן שאין רועצין אלא בגובה של אוזן, כלומר, בסחוס, שהוא גבוה מן המילת. על כל פנים, למדנו מדברי ר' יוסי בר' יהודה כי נקב שנעשה על ידי מחט, נחשב למום, למרות שהוא כוודאי פחות מכעודה! אמר רב חנא בר קטינא: לא קשיא [אין זה קשה], כאן שאמר ר' יוסי בר' יהודה בכעודה – הרי זה שיעור כדי לשחוט על ידו את הבהמה מחוץ למקדש, כאן, שנקב כל שהוא נחשב למום – הרי זה כדי לפסול את הבהמה להקרבה, כפי שהוא פוסל את הכהן לעבודה.

ג על שיעור הנקב באוזן הבכור, שלדעת חכמים הוא ככרשינה, שואלים: מאי [מה היא] כרשינה? אמר רב שרביא: היא הקרויה בארמית "הינדא". ובפירוש הלכה זו כעא מיניה [שאל אותן] רב הושעיא מרב הונא רבה [הגדול]: האם הכוונה היא לכרשינה הנכנסת ויוצאה בנקב, והוא אפוא גדול מעט מן הכרשינה, או לכרשינה העומדת בתוך החור, שהנקב הוא כדריק ככרשינה? אמר לו: זו, הלכה מפורשת בענין זה לא שמעתי, אבל כיוצא בה שמעתי, שלשון "מלא (כרשינה)" משמעה, שתהא נכנסת ויוצאת. דתנן [ששנינו במשנה]: השררה והגולגולת של מת שחסרו, אינן מטמאות טומאת אוהל. ושאלו במשנה: כמה חסרון בשדרה ולא יהא מטמא באהל? בית שמאי אומרים: אם היתה חסרה שתי חוליות, ובית הלל אומרים: חוליא אחת. ובגולגולת, כמה תהא חסירה ולא תטמא? בית שמאי אומרים: אם חסרה כמלא מקדח, ובית הלל אומרים: אם הוא גדול עד כדי שאם ינטל חלק בגדול זה מן החי וימות, ומסופר, ויתב [ויושב היה] רב חסדא וקמיבעיא ליה [ונשאלה לו] שאלה זו: כדי שינטל מן החי – וכמה? מהו השיעור? אמר ליה [רב תחליפא בר אבודימי, הכי [כ] אמר שמואל: כגודל מטבע הקרויה סלע. ומעירים: ואיתמר [ונאמר] שנחלקו אמוראים בשם מי אמר רב תחליפא דבר זה לרב חסדא, רב ספרא אמר: שמעתיא אמר ליה [שמועה של אמוראים אמר לו], כפי שנאמר כאן, בשם שמואל, ורב שמואל בר יהודה אמר: מתנייתא אמר ליה [בריייתא אמר לו], שנאמר שם ששיעור זה הוא כסלע. וסימנין, שתזכור מה אמר כל אחד – הלשון המצויה בתלמוד "תני רב שמואל בר יהודה", ויש בכך רמז שלדברי רב שמואל בר יהודה השיב רב תחליפא לרב חסדא מתוך ברייתא, ולדעת רב ספרא – מתוך שמועה של שמואל. ואמר ליה [רב חסדא לרב תחליפא: אם כן, ששיעור החסרון לדעת בית הלל הוא כסלע, עשית דברי בית שמאי ודברי בית הלל אחד, שהרי שיעור מקדח וסלע – שיעור אחד הם, וכפי דתנן [ששנינו במשנה]: מאור (חלון) שלא נעשה בידי אדם, אלא כגון שפלה אבן מעצמה, שיעורו כדי להביא את טומאת המת מחדר לחדר, הוא מלא אגרוף גדול, וזהו אגרוף של בן אבטיה, שהיה ידוע כאיש גדול במיוחד. אמר ר' יוסי: וישנו שיעור האגרוף הזה, כראש גדול של אדם. אבל אם נעשה החלון בידי אדם, שיעורו כמה יהא גדול ויביא את הטומאה – כמלא מקדח גדול של לשכה, שהיה מונח בלשכה שבמקדש, שהוא כגודל המטבע פונדיון של האיטלקי, והוא כשיעור סלע נירונית (של הקיסר נירון). וישנו ושיעורו

אבל באדם התחתון קשה ומגין – משום הכי בעי חסרון עם נקיבת העליון. אבל אין לחלק ביניהם כלל.

- מסורת הש"ס
- ח. (הביטוי) שבת קח, קיד, א. פסחים לד, ב. מגילה כב, א. יבמות טז, א. י"ב, ק"ב.
- ט. אהלות פ"ב מ"ג. חולין מב, ב. נב, עירובין ז, א. ספרי זוטא במדבר יט, יד. ילק"ש תורה תשסב (הענין בקיצור).
- י. ראה שבת ע"א, יומא י"ב, ב"ב ק"ג, ע"ז כ"ב.
- יא. כלים פ"ז מ"ב. ועיין תוספתא אהלות פ"ז ה.

גרסות

- האין עבד כהן בכמה כתיי: עבד עברי כהן היאך.
- מרב הונא רבה בכתיי: מרב הונא.
- הנכנסת ויוצאה או כרשינה העומדת ברוב כתיי: העומדת או כרשינה הנכנסת ויוצאה.
- דתנן בכתיי: מלה זו חסרה.
- כמה חסרון בכתיי: כמה יהא חסרון ובש"מ: וכמה תהא חסרון.
- באהל ברוב כתיי: באהל המת. כמלא בכתיי: מלא.
- ויתב רב חסדא בכתיי: ועוד: יתיב רב חסדא וראה עיניי.
- וקמיבעיא ליה בכמה כתיי: וקמיבעיא וראה רשיי.
- וכמה ברוב כתיי: כמה ובב"ח: בכמה ובש"מ: וימות, כמה.
- בבטיח יש בכתיי: בבטיח ויש: בוטא.
- של האיטלקי ברוב כתיי: האיטלקי.

לשון

סול
סול הוא קוץ, כמו סלון בלשון מקרא (יחזקאל כח, כד) וביתר ייחוד קוץ הצומח בענפי הדקל, ודומה לו בערבת סלא (סולא).

הקולם

סירה
ראה עמי 196.

החיים

מרצע

כסלע
ראה עמי 196.

סלע נירונית
ראה עמי 196.

כפונדיון האיטלקי

פונדיון של הקיסר טיבריוס פונדיון הוא מטבע נחושת של שני איסרים. מקור המלה הוא מן הלטינית dupondium.

גודלו של הפונדיון שהוטבע באיטליה (קוטר 3.1 – 2.7 ס"מ) גדול מגודלו של הסלע הנירוני.

אולם נראה כי בארץ ישראל השתמשו בפונדיון שהוטבע בארץ, ולא במטבעות שהוטבעו ברומא.

וייתכן, אפוא, שהכוונה כאן היא לפונדיון שהוטבע בארץ, שגודלו אכן תואם את גודלו של הסלע הנירוני (קוטר 2.6 – 2.5 ס"מ), והוא נקרא "איטלקי" מפני שהניצבים הרומאים הם שהטביעו אותו.

א"שים

בן אבטיח
בן אבטיח [בן בטיח] היה בן אחותו של רבן יוחנן בן זכאי, הממונה על אוצרות התבואה בירושלים שלפני החורבן, וראש הסיקין שם, שמצד אחד שרף את כל התבואה בעיר, ומצד אחר אילעש לרבן יוחנן לצאת מן העיר ולדבר עם אספסינוס (ראה איכה רבה פ"א ז).

אויצ"א מן הצרפתית חתיקה wecc – בקי.

יהיה כגודל כרשינה. והראיה מן המשנה בענין גולגולת שנפחתה, היא שאין חשיבות לצורת כרשינה, שהרי לענין שיעור הפחת של גולגולת, ששנינו שהוא "כמלא מקדח" בודאי אין הבדל באיזו צורה הוא, ואף מספר נקבים מצטרפים לשיעור (ראה חולין מ"א). ודינו של רב חסדא לענין משנה זו, אינו נוגע אפוא לעניינו, אלא הובא כאן בדרך אגב (ראה דברי חמודות, אור שמש שם). וכן יש לכך סיוע מגרסת חלק מכתבי היד "יתב רב חסדא" בלא ו' החיבור, לומר שהוא ענין חדש.

מתנייתא אמר ליה בטישה מקובצת מביא פירוש, שגם לדרך זו אמר רב תחליפא דבר זה בשם שמואל, אלא ששמואל שנה זאת בבריייתא. ולא יהא מטמא באהל וכל זה הוא דווקא לענין טומאת אוהל, שדין שדרה וגולגולת כדון המת כולו, מפני שצורת אדם ניכרת בהם (רע"ב אהלות פ"ב מ"א). ומכל מקום, גם אם חסרו הריהם מטמאים במשא ובמגע. כדן עצם מן המת, שאם יש בה כשעורה הריהי מטמאה. עשית דברי בית שמאי ובית הלל אחד דברי רב חסדא בנויים על כך, ש"מקדח" שהוזכר בדברי בית שמאי הוא "מקדח גדול של לשכה" המוזכר במשנה המובאת להלן. וכן הוא מניח ש"סלע" שהוזכר בדברי שמואל בביאור דעת בית הלל, הוא "סלע הנירונית" המוזכר באותה משנה. אמנם, חכמים אחרים חולקים על הנחות אלו, ראה בסוף העמוד הבא.

מלא אגרוף גדול פחות מכאן אינו נחשב לחלון של ממש, המעביר את הטומאה. אלא אם כן נעשה במכוון בידי אדם (ראה רשיי).

אורה ההלכה
אין עבד עברי כהן נרצע עבד עברי כהן אינו נרצע, מפני שהוא נעשה בעל מום, הרי הכתוב אומר: "ושב אל משפחתו" – לחוקה שהיה בה. (חכמים. (רמב"ם שם ה"ח).

השררה והגולגולת שחטרו שדרה שהיא שלימה – הרי היא מטמאת במגע ובמשא ובאהל, כמת שלם. ואם חסרה אפילו חוליה אחת משמונה עשר חוליות – הרי היא כשאר עצמות, ומטמאה רק במשא ובמגע. וכן הגולגולת, כשהיא שלימה – הרי היא כמת, ואם חסרה כסלע – הרי היא כשאר העצמות. כבית הלל, וברב תחליפא בשם שמואל. (רמב"ם ספר טהרה הלכות טומאת מת פ"ב ה"ח).

מאור שלא נעשה בידי אדם וכו' חלון הנעשה שלא בידי אדם, שיעורו להביא את טומאת המת, כמלא אגרוף, והוא כראש גדול של אדם. וחלון שנעשה בידי אדם כדי שייכנס ממנו האור – שיעורו כפונדיון. כמשנה שהביאה הגמרא. (רמב"ם שם פ"ד ה"א ד"ב).

